

Ігор Тесленко (Київ)

ПАРАФІАЛЬНИЙ ПОДІЛ ТА ЦЕРКОВНЕ ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ В ОСТРОЗЬКІЙ ВОЛОСТІ ЗА ЧАСІВ ВАСИЛЯ-КОСТЯНТИНА ОСТРОЗЬКОГО (1574-1608)

В історіографії ще з початку XIX ст. міцно вкорінилася теза про київського воєводу кн. Василя-Костянтина Острозького (1526-1608) як про головного протектора Православної Церкви на руських землях Речі Посполитої, що у своїх володіннях звів і наділив грунтами чимало храмів. Цей вислів практично без змін та конкретного наповнення і сьогодні можна побачити в науковій і популярній літературі, тоді як насправді достеменно не відомо, скільки церков було в розлогому Острозькому князівстві, скільки з них збудовано на кошти найзаможнішого магната королівства та наскільки добрим було матеріальне забезпечення настоятелів місцевих храмів.

Наразі спробуємо дати відповідь на деякі з цих питань, детальніше придивившись лише до одного з маєтків князя Василя-Костянтина – Острозької волості, в серці якої з другої половини 1570-х років знаходилася його головна резиденція. Відомо, що вже у XVI ст. тут існувала чітка сітка приходів, а з 30-х років XVII ст. місцеві жителі були зобов'язані щотижня відвідувати парафіальний храм. Так, у 1637 р. правнук київського воєводи кн. Владислав-Домінік Заславський, піклуючись не тільки про поширення унії в Острожчині, але й про доходи священників, розпорядився, “zeby na kazdą niedzielę y święto wszytki w swoyich parafialnych cerkwiach [курсив мій – *I.T.*] bywali, a iesliby kto kolwiek z mieszczan, boiar, poddanych z uporu zbraniaiać się posłuszenstwa iednosci świętey gdzie indziey dla nabozenstwa iezdzał abo chodził..., takowy kazdy za kazdą razą przepada winy grzywien dzizesięc do skrynki cerkiewney, zosobna zas wkładamy winy na takowych, który by kolwiek nie maiąc zadney słuszney przyczyny, tylko ze dla uporu w cerkwie nie był w niedzielę y w święto” [3, арк.1].

Нам точно не відомо, чи дотримувалися цих розпоряджень піддані Заславського, ми також достеменно не знаємо, чи видавав подібні листи його прадід, але ми можемо спробувати встановити, наскільки тогочасні умови (кількість церков та відстань, що відділяла центр приходу від приписаних до нього сіл) були сприятливими для постійного відвідування храму.

Загалом, за нашими підрахунками, наприкінці XVI – на початку XVII ст. в Острожчині, яка нараховувала близько ста населених пунктів і входила до складу Луцько-Острозької єпархії, було 33 церкви, з них 10 (30 %) у самому місті¹ і дві (6 %) при монастирях². З двадцяти одного сільського храму 12 (37 %) знаходилися в т.зв. замкових (столових), 5 (15 %) в зем’янських (служебницьких) і 4 (12 %) в церковних володіннях. Свідчень про межі 33 тогочасних парафій залишилося обмаль, але їхню мережу, на нашу думку, можна приблизно реконструювати, виходячи з відстані, яка відділяла центр приходу від навколишніх сіл. Важливо, що ряд унікальних актів, в яких фігурують точні дані про склад парафії, підтверджують наш метод. В середньому до одного приходу було приписано 3-5 сіл. Щоправда, відомі випадки, коли цей показник був значно більшим. Так, до приходу з центром у Глинниках було приписано 21 село у східній частині Острозької волості. Мали церкву або жили відносно близько від неї (1-7 км) жителі 80 сіл (82 % усіх поселень волості), тоді як на значній відстані від храму (8-15 км) знаходилося 17 сіл (18 %). Жителі останніх теоретично могли би навідуватися до церкви у ближчих володіннях сусідньої шляхти, але навряд чи ця практика віталася власником Острога і, особливо, його ставлеником – “своїм” священником, для якого розміри пастви мали велике значення.

Чітких даних про матеріальне забезпечення настоятелів церков Острозької волості за життя князя Василя-Костянтина ми не маємо, але відповідну інформацію можна почерпнути з інвентарів, укладених у 1620-1621 рр. На жаль, в цих документах не завжди вказано, скільки саме землі “за давнім звичаєм” тримали місцеві священники. З тринадцяти наведених тут випадків [2, 203, 206, 210, 212, 221, 245, 303-304, 306, 317-318, 321, 327] в чотирьох згадано 1 дворище,

¹ Острозький Богоявленський кафедральний собор; церкви: Воскресенська, св. Миколая, св. Архистратига Михаїла, св. Онуфрія, св. Параскеви-П’ятниці, св. Трійці, Успіння Богородиці (Пречистенська), св. Іоанна Богослова, св. Бориса і Гліба.

² Церкви у Дерманському Святотроїцькому та Чеснохрестенському підострозькому монастирях.

ще в чотирьох – 2 волоки, у двох випадках йдеться про півдворища, по одному разу згадується волока та півволоки. Настоятель бродівської церкви, окрім землі, тримав ще млинок зі ставком. Разом з тим, про пароха сусідньої білотинської церкви в інвентарі відзначено: “roleu nie ma, poddani z łaski postąpili mu po pułkory żyta” [2, 212]. Надаючи Василю Вороновичу парафію в Дермані, В.-К. Острозький зауважує, що священник має посідати “в селе моем Дермане дворище поповское на селитбу и на мешкання, поля, сеножати, што на его належачие”, а до того “волност ему належачую, от податкув и от повиностей вшеляких у шарварках увольняючи его, мливо тежь волное ему без жадной перешкоди и без мерки в усех млинах дерманскихъ, волно ему будет пиво варити, горелку курити на веселя, на крестини и на празник Святой Троици, одежду мает мети з монастыра кожного року жупанъ и расу з доброго пакляку, с трапези мает порцію мети з велебними отци” [1, 251].

Найкраще були забезпечені священники “столичних” острозьких церков, що тримали в своїх руках значніші прибутки. Так, наприклад, настоятель кафедрального Богоявленського собору, в якому пізніше було поховано самого князя Василя-Костянтина, посідав у волості аж чотири села [2, 94, 99]. При тому варто зауважити, що ці та інші церковні землі перебували лише в тимчасовому триманні священників; по суті вони не мали права вільно розпоряджатися грунтами (продавати, заставляти або ж дарувати навіть їх частини).

Підіб’ємо підсумки. Наприкінці XVI – на початку XVII ст. в Острожчині нараховувалося 33 приходи. Аналізуючи тогочасні податкові списки Волині і порівнюючи кількість церков у володіннях місцевої магнатурії, приходимо до висновку, що перед нами – один з найбільших показників у цілому воєводстві. Однак слід визнати, що такий результат пояснюється специфічним статусом маєтку як давнього центру імперії Острозьких і тим фактом, що саме тут київський воєвода доживав останні роки свого життя. В інших великих володіннях князя Василя-Костянтина, навіть в сусідній Дубенській волості, де впродовж кількох десятиліть розташовувалася його головна резиденція, парафіальна мережа була значно менш розгалуженою. Що стосується матеріального забезпечення настоятелів місцевих церков, то воно в більшості випадків було достатнім, хоча сильно різнилося в місті і навколишніх селах. І якщо в розпорядженні сільських панотців в кращому разі перебувало кілька господарств і лан поля, міські священники могли отримувати прибутки з підданих кількох підострозьких сіл.

Джерела та література

1. Фотинский О. Материалы для истории Дерманского монастыря / О. Фотинский // Волинский историко-археологический сборник. – Житомир, 1900. – Вып. 2.

2. Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII століття / [Упор. В. Атаманенко]. – К.; Острог; Нью-Йорк, 2004.

3. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі скорочення: ЦДІАК України). – Ф. 2072. – Оп. 1. – Спр. 147.

ДОДАТОК

Приходи Острозької волості (друга половина XVI – початок XVII ст.)

Центр приходу	Джерело інформації про церкву (прихід)	Гіпотетичний склад приходу (відстань до його центру)
Білотин	Archiwum Państwowe w Krakowie. – Archiwum Sanguszków. – Rękopisy, № 27. – S. 543-544 [1574], 771 [1575]; Описи Острожчини... – С. 155 [1604], 212 [1620].	Білотин.
Борисів	Źródła Dziejowe. – Warszawa, 1889. – Т. 19. – S. 81 [1583]; Archiwum Główne Akt Dawnych. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Dział I, № 31. – К. 5 [1589]; Бевзо О. Львівський літопис і Острозький літописець. – К., 1971. – С. 132 [1614]; Описи Острожчини... – С. 148 [1604], 206 [1620].	Борисів, Новосілки (5 км).
Боровиця Вел.	Źródła Dziejowe. – Warszawa, 1889. – Т. 19. – S. 82 [1583]; Archiwum Główne Akt Dawnych. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Dział I, № 31. – К. 6 [1589]; ЦДІАК України. – Ф. 22, оп. 1, спр. 9, арк. 165 зв. [1595].	Боровиця Вел., Загірці (1 км), Боровиця М. (2 км), Юськівці (3 км), Плоска (3 км), Корпилівці (5 км), Вілія (7 км).

Бродів	ЦДІАК України. – Ф. 25, оп. 1, спр. 47, арк. 76 зв., 78-78 зв. [1597].	Бродів, Зозулинці (3 км), Могиляни (4 км).
Буща	Описи Острожчини... – С. 166 [1604].	Буща, Борщівка (3 км).
Вельбойно	Описи Острожчини... – С. 135 [1604], 210 [1620].	Вельбойно, Нетішин (4 км).
Волосківці	Описи Острожчини... – С. 155 181 [1604].	Волосківці, Мишківці (2 км), Кургани (4 км).
Глинники	ЦДІАК України. – Ф. 25, оп. 1, спр. 26, арк. 1137 [1582]; Źródła Dziejowe. – Warszawa, 1889. – Т. 19. – С. 81 [1583]; Archiwum Główne Akt Dawnych. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Dział I, № 31. – К. 4 v. [1589].	Глинники, Шатерники (3 км), Рівки (3 км), Понора (4 км), Корость (4 км), Павловичева Скнить (4 км), Борейкова Скнить (5 км), Дятилівка (5 км), Клепачі (6 км), Убельці (6 км), Довжок (6 км), Хоняків (7 км), Охрімівка (7 км), Нараївка (8 км), Хотичин (8 км), Котівка (8 км), Красносілка (8 км), Головлі (9 км), Ледавка (10 км), Плоска (11 км), Капустин (12 км).
Глинськ	Źródła Dziejowe. – Warszawa, 1889. – Т. 19. – С. 85 [1583]; Archiwum Główne Akt Dawnych. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Dział I, № 31. – К. 13 v. [1589]; Описи Острожчини... – С. 111 [1604]; ЦДІАК України. – Ф. 22, оп. 1, спр. 14, арк. 641 зв. [1607]; ЦДІАК України. – Ф. 25, оп. 1, спр. 89, арк. 178 зв., 180 зв. [1609].	Глинськ, Вольбарів (5 км), Цурків (6 км), Конюхи (7 км).

Гнійниця	ЦДІАК України. – Ф. 22, оп. 1, спр. 14, арк. 661-661 зв. [1605]; Описи Острожчини... – С. 245 [1604].	Гнійниця, Калетинці (3 км), Ювківці (4 км), Коритне (6 км), Білчин (8 км).
Гольче	Źródła Dziejowe. – Warszawa, 1889. – Т. 19. – S. 80 [1583]; Archiwum Główne Akt Dawnych. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Dział I, № 31. – K. 2 [1589].	Гольче, Урвенна (3 км), Кунин (7 км).
Дермань	Описи Острожчини... – С. 45, 46 [1571], 158 [1604].	Дермань, Лебеді (4 км), Верхів (6 км).
Здолбиця	Źródła Dziejowe. – Warszawa, 1889. – Т. 19. – S. 85 [1583]; Archiwum Główne Akt Dawnych. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Dział I, № 31. – K. 13 v. [1589]; Описи Острожчини... – С. 129 [1604].	Здолбиця, Долбунів (4 км), Ледава (6 км), Коршів (8 км), Уїздці (8 км).
Кривин	Źródła Dziejowe. – Warszawa, 1889. – Т. 19. – S. 81 [1583]; Archiwum Główne Akt Dawnych. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Dział I, № 31. – K. 4 [1589]; ЦДІАК України. – Ф. 25, оп. 1, спр. 41, арк. 3-3 зв. [1591]; Описи Острожчини... – С. 151 [1604], 217 [1620].	Кривин, Колимле (4 км), Лисиче (6 км), Крупець (9 км), Баранье (10 км), Дубровно (11 км).
Лютчин	Описи Острожчини... – С. 163 [1604].	Лютчин, Завидів (1 км), Попівці (4 км).
Монастирок	[Мала діяти монастирська церква].	Монастирок.
Мощениця	Описи Острожчини... – С. 140 [1604], 221 [1620].	Мощениця, Перволока (7 км), Улашинівка (9 км).
Новосілки	Źródła Dziejowe. – Warszawa, 1889. – Т. 19. – S. 81 [1583]; Archiwum Główne Akt Dawnych. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Dział I, № 31. – K. 3 [1589]; Описи Острожчини... – С. 155 [1604].	Новосілки, Країв (4 км), Новоставці (5 км).

Остріг	<i>П'ятницька церква: Biblioteka Czartoryskich. – MNK 61. – S. 42-43 [1671].</i>	Остріг, Грозів (7 км), Грим'яче (8 км).
Остріг	<i>[Одна з дев'яти церков (Богоявленський собор ?) мала включати до складу свого приходу Межиріч; прямих свідчень про існування в цьому селі храму віднайти не вдалося].</i>	Межиріч (4 км).
Півче	<i>Źródła Dziejowe. – Warszawa, 1889. – T. 19. – S. 80 [1583]; Archiwum Główne Akt Dawnych. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Dział I, № 31. – K. 24 v. [1589].</i>	Півче, Будораж (3 км), Білашів (3 км), Мізоч М. (5 км), Мізоч Вел. (6 км).
Плужне	<i>Źródła Dziejowe. – Warszawa, 1889. – T. 19. – S. 81 [1583]; Archiwum Główne Akt Dawnych. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Dział I, № 31. – K. 5 [1589]; Описи Острожчини... – С. 143 [1604], 203 [1620].</i>	Плужне, М'якоти (4 км).
Радогоща Мала	<i>Źródła Dziejowe. – Warszawa, 1889. – T. 19. – S. 81 [1583]; Archiwum Główne Akt Dawnych. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Dział I, № 31. – K. 5 [1589]; ЦДІАК України. – Ф. 22, оп. 1, спр. 14, арк. 660 [1605].</i>	Радогоща Мала, Ігрище (6 км), Добрин (6 км), Сокиринці (7 км), Долотче (8 км).
Розваж	<i>Źródła Dziejowe. – Warszawa, 1889. – T. 19. – S. 81 [1583]; Archiwum Główne Akt Dawnych. – Archiwum Skarbu Koronnego. – Dział I, № 31. – K. 3 [1589].</i>	Розваж, Хорів (4 км).
Точивеки	<i>Описи Острожчини... – С. 176 [1604].</i>	Точивеки, Дерев'янче (3 км), Білашів (3 км).